

Antik Çağ Batı Anadolu Toplumlarında İskelet Rahatsızlıkları Üzerine Bir Değerlendirme

Gülseren Mutlu*

ORCID: 0000-0001-7434-2036

Öz

Anadolu'daki insan sirkülasyonu binlerce yıl öncelere dayanmaktadır. Bu süreçte çevresel etmenler ve genetik yapının da etkisi ile oluşan değişim fiziksel farklılıklara sebep olurken, hastalık tiplerinin şekillenmesini de etkilemiştir. Antik Çağ iskelet hastalıkları bakımından Batı Anadolu Bölgesi'nin, Anadolu'nun diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında konjenital ya da sonradan edinilmiş *omurga rahatsızlıklarına* sıklıkla maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu tespitleri destekler nitelikte (Potts vd. hastalıklar gibi) iskelet rahatsızlıklarını yansıttığı düşünülen arkeolojik grotesklerden, işlevleri bakımından büyük bir çoğunluğu oluşturan patolojik grubun, buluntu yerlerinin dağılımına bakıldığında Anadolu'nun özellikle Batı bölgelerinden çoğunlukla ele geçirilmiş oldukları dikkatimizi çekmektedir. Bu çalışma bütüncül bir yaklaşımla Yunan Roma Dönemi iskeletlerinin paleopatolojik inceleme sonuçları ile patolojik grotesklerin buluntu yeri ve kullanım amaçları arasındaki bağlantı noktasında Antik Çağ Batı Anadolu toplumlarının iskelet sağlığı ve yaşam biçimi hakkında ip uçları elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, Antik Çağ Batı Anadolu toplumlarında Anadolu'nun diğer coğrafyaları ile iskelet hastalıkları açısından ön plana çıktığı hususların mekânsal karşılaştırması yapılmış, çalışma Arkeometri Sonuçları taranarak elde edilen paleopatoloji sonuçları, yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular ışığında nitel analiz yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Batı Anadolu, toplum sağlığı, iskelet hastalıkları, patoloji, grotesk.

Gönderme Tarihi: 25/11/2022

Kabul Tarihi:25/03/2023

*Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD, Denizli-Türkiye, gmutlu@pau.edu.tr

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

MUTLU, G., "Antik Çağ Batı Anadolu Toplumlarında İskelet Rahatsızlıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 10, S. 1, 2023, s. 410-437.

An Evaluation on Skeletal Disorders in Ancient Western Anatolian Societies

Gülseren Mutlu*
ORCID: 0000-0001-7434-2036

Abstract

Human circulation in Anatolia dates back thousands of years. In this process, the change that occurred with the effect of environmental factors and genetic structure caused physical differences while it also affected the shaping of disease types. It is understood that Western Anatolian Region is frequently exposed to congenital or acquired *spinal disorders* when compared to other regions of Anatolia in terms of Ancient Time skeletal diseases. In support of these findings, it attracts our attention that the pathological group that constitutes the majority in terms of their functions were mostly obtain from the Western regions of Anatolia particularly regarding the distribution of places of findings from the archaeological grotesques, which are thought to reflect the skeletal disorders (such diseases as Potts and so on). This study is a holistic study. With this approach, it aims to provide clues about the skeletal health and lifestyle of the Ancient Western Anatolian societies at the connection point between the results of paleopathological examination of the skeletons of the Greek Roman Period and the place (findspot) and purpose of use of the pathological grotesques. For this purpose, we made a spatial comparison of the issues, in which the Ancient Age Western Anatolia societies stands out with other geographies of Anatolia in terms of skeletal diseases. The study was prepared by using qualitative analysis method in the light of paleopathology results obtained by scanning Archaeometry Results (between 1995 and 2015), and of written sources and archaeological findings.

Keywords: Ancient Age, Western Anatolia, public health, skeletal diseases, pathology, grotesque

Received Date: 25/11/2022

Accepted Date: 25/03/2023

*Assistant professor, Pamukkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Department of Ancient History, Denizli-Turkey, gmutlu@pau.edu.tr

You can refer to this article as follows:

MUTLU, G., "Antik Çağ Batı Anadolu Toplumlarında İskelet Rahatsızlıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 10, Issue 1, 2023, p. 410-437.

İlk olarak omurganın yapısı hakkında bilgi sahibi olunmalıdır. Çünkü birçok hastalık için bu bilgi gereklidir. Hippocrates (On Joints)

Giriş

Hippokrates'in yukarıdaki ifadesinde insan vücudunun hastalıkları konusunda *omurganın yapısının* ne derece önemli olduğu vurgulanmış olup, son yıllarda yapılan çalışmalarda iskelet hastalıklarının genetik analiz sonuçlarında, *insandaki birçok hastalığın omurganın yapısı ile ilişkili olduğu* kanıtlanmıştır.¹ İskelet displazisinin² genetik etiolojisinin anlaşılmasında kayda değer çalışmaların ortaya konulmasıyla iskelet displazisi veya ilişkili durumların çoğunlukla genetik nedenli olduğu tespit edilmiştir.³ Bugün aile bireylerinde omurga rahatsızlıklarının var olması kişinin bu tür genetik yakınlığa eğilimli olduğunu düşündürmüştür. Modern Çağ'da olduğu gibi Antik Çağda da akraba evliliklerinin çoğunlukla görüldüğü Anadolu coğrafyasında *iskelet displazisinin* görülme sıklığının yüksek oranda olduğu düşünülmüş ve hastalığın klinik bulguları arasında omurga eğriliği (*skolyoz*⁴), orantısız boy kısalığı, ekstremitte anomalileri gibi iskelet sistemi lezyonları saptanmıştır.⁵ *Skolyoz* hastalığı, Antik Çağ toplumunda acınası bir kaderin yükü olarak algılanmaktadır. Hastalığın görülme şekli, toplumların sosyal ve ekonomik durumları ile yakından ilişkili olduğu için bu durum şüphesiz kambur kişilerin toplumdaki sosyal yaşantısını olumsuz yönde etkilemektedir.⁶ *Schmorl nodülü*⁷, *kifoz*⁸, *skolyoz*, *osteoarthritis* gibi rahatsızlıklar doğuştan genetik geçişle oluşabileceği gibi sonradan mekanik stresin etkisi ile de ortaya çıkabilen iskelet

¹ Holly J. Carlisle ve Mary B. Kennedy, "Spine Architecture and Synaptic Plasticity", *Trend in Neurosciences*, C. 28, S. 4, 2005, s. 182-185.

² Krista A. Geister ve Sally A. Camper, "Advances in Skeletal Dysplasia Genetics", *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, C. 16, 2015, s. 199-222. (İskelet displazisi; kemik ve kıkırdağın morfolojik, yapı ve büyüme bozukluğundan kaynaklanan, bir grup hastalıktır).

³ Hatip Aydın ve Sarenur Yılmaz, "İskelet Displazilerine Yaklaşım ve Tanımları", *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, C. 44, S. 4, 2013, s. 227.

⁴ Joseph A. Janicki ve Benjamin Alman, "Scoliosis: Review of diagnosis and treatment" *Paediatrics & child health* C.12, S. 9, 2007, s. 771-773. (Skolyoz; omurganın dikey çizgisinden sapması, sağ ya da sola sapması olarak tanımlanır).

⁵ Pelin Özlem Şimşek Kiper ve Yasemin Alanay, "İskelet Displazilerinde Genel Değerlendirme", *Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği Dergisi*, C. 15, 2016, s. 247-249.

⁶ U Halter ve A. Krödel, "Praying fort he hunchback man. On the cultural history of scoliosis and kyphosis", *Z Orthop Ihre Grenzgeb*, C. 135, S. 6, 1997, s. 557-560.

⁷ Schomorl nodülü SN, omurlarda oluşan bölgesel lezyondur. Sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte, omurganın stres altında kaldığı durumlarda görülme sıklığı artar. Bknz. Kyere v.d., 2012, s. 2115-2117.

⁸ Onur Yaman ve Sedat Dalbayrak, "Kifoz: Tanı, Gruplama ve Tedavi Yöntemleri", *Türk Nöroşirürji Dergisi*, C. 23, S. 2, 2013, s. 61-62. (Kifoz, omurganın normal dizilim açısının normalden daha fazla olması durumudur. Öne doğru omurganın eğriliğidir. Doğuştan olabileceği gibi sonradan da oluşabilmektedir.)

hastalıklarındandır.⁹ Halk arasında *cücelik olarak bilinen orantılı ya da orantısız boy kısalığı, kamburluk, romatoid artrit* gibi yaygın görülen iskelet hastalıkları genetik modeller olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Eklem kırırdağında bozulma ile karakterize *artroz, artrit vd. dejeneratif hastalıklar* ise yaşam boyu yapılan zorlu aktivitelerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Çünkü omurga iki ayak üzerinde durmadan kaynaklanan eğimin etkisiyle mekanik stresin olumsuzluklarından direkt etkilenen iskelet yapısıdır. Bu sebeple de insan omurgası doğumdan erişkin döneme kadar bir değişim sürecindedir.¹¹

Edwin Smith Papirüsü'nde (MÖ XVII.yy), kırk sekiz (48) olguda, belirtileri ve hastalığın gidişatı gibi ayrıntılarıyla omurga travmaları anlatılmıştır.¹² Asklepionlarda ise fizyoterapi, hijyen, diyet gibi tedavilerin yanı sıra omurga rahatsızlıklarının da (spinal disorder) tedavi edildiği varsayılmaktadır.¹³ MÖ 3. Binyıl Batı Anadolu toplumlarında Girit adası Knossos freskleri, vazo resimleri ve heykellerindeki figürleri¹⁴ bize spinal deformitesi olan insanları çağrıştırmaktadır.

Şekil 1. Boksör çocuklar freski-Thera. (Vasiliadis v.d. 2009)

Hellenistik ve Roma Dönemlerinde pek çok merkezde ama özellikle Smyrna ve Alexandria gibi tıp eğitimi amacıyla üretilmiş merkezlerde pişmiş toprak (terracotta) grotesklerin yanı sıra bronz, fildişi, mermerden figürinler çok sayıda ele geçirilmiştir.¹⁵ Değişik maddelerden yapılmış benzer patolojik örneklere Athena, Paris, Brussels gibi yerlerde

⁹ Barış Ozoner, Mehmet Çetinkaya ve Rakesh Dhokia, “Scheuermann’s Kyphosis”, *Selcuk Medical Journal*, C. 35, S. 2, 2019, s. 142; O. Yaman ve S. Dalbayrak, a.g.m., s. 61-62.

¹⁰ Shiro Ikegawa, “Genetic Analysis of Skeletal Dysplasia: Recent Advances and Perspectives in the Post-Genome-Sequence Era”, *Journal of Human Genetics*, C. 51, 2006, s. 581-586.

¹¹ O. Yaman ve S. Dalbayrak, a.g.m., s. 61-62; A. Şükrü Solak ve İ. Teoman Benli, “Sagittal Plan Deformiteleri Tarihçesi”, O. Üzümcügil (Ed.), *Omurganın Sagittal Plan Deformiteleri*, Türk Omurga Derneği Yayınları-7, Ankara 2016, s. 24.

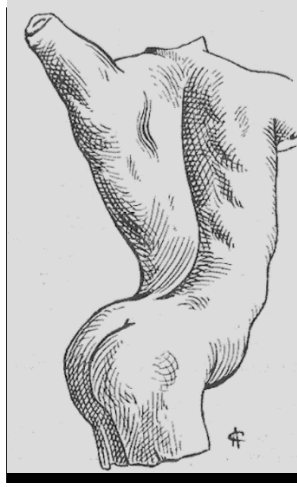
¹² James Henry Breasted, *The Edwin Smith Surgical Papyrus*, Vol. 1, The University of Chicago Press, Chicago, 1930, s. 38-45.

¹³ Elias S. Vasiliadis, Theodores B. Grivas ve Angelos Kaspiris, “Historical Overview of Spinal Deformities in Ancient Greece”, *Scoliosis* C. 4, S. 1, 2009, s. 2.

¹⁴ Vasiliadis Elias, ve diğ. a.g.m., s.2.

¹⁵ W. E. Stevenson, a.g.e., s. 3; A. Mitchell, a.g.m., s. 283-286; G. Şakar, a.g.m., s. 223; Konstantinos Laios, Maria Zoolou, Kostas Markatos, Marianna. Karaman, ve George Androutsos, “The Depiction of Acromegaly in Ancient Greek and Hellenistic Art”, *Hormones*, C. 15, S. 4, 2016, s. 571; E. Sayın, a.g.m., s. 32.

de rastlanılmıştır.¹⁶ Smyrna kentine ait Korint Müzesi'nde yer alan patolojik terracotta örneklerinde lordoz¹⁷ hastalığını temsil eden karakterize bir heykel örneğine rastlanılmıştır.¹⁸

Şekil 2. Patolojik grotesk. (Regnault 1900)

Roma Dönemi, Tiberius, Domitianus gibi birçok imparator çevresinde cüce bulundurmıştır. Domitianus gladyatör oyunlarında cüceleri dövüştürmekten hoşlanan bir imparatorudur. Hemen hemen her gladyatör dövüşüne yanında cücelerle katılmıştır.¹⁹ Çünkü Roma'nın mizah anlayışında vücut anomalisi olan kişiler komiktir ve bunu sanatlarında da yansıtmışlardır. Saray erkanı, *kifozlu*, *lordozlu*, *cüce* gibi vücut anomalisi olan insanlar tarafından eğlendirilmişlerdir.²⁰ Yunan ve Roma Uygarlıklarında cüceler yazılı kaynaklar ya da görsel materyaller üzerinde mozaik, vazo resimlerinde ve terracotta heykellerde betimlenmiştir. Anadolu'da da Roma Çağı'na ait bir omurga rahatsızlığı olarak kabul edilen cüce iskeletlerine rastlanılmıştır.²¹

Hippokrates, insan vücudunda kemik ve omurganın fonksiyonlarını tanımlamıştır.²² Hippokrates ayrıca omurga eğriliklerinin daha çok ileri yaşlarda görüldüğüne ve eklem hastalıklarının mevsimsel olarak daha çok ilkbahar mevsiminde, bel ağrısı gibi rahatsızlıkların ise kışın görüldüğüne işaret etmiştir.²³ Ancak Antik Çağ *osteoartrozis (osteoarthritis)* gibi sık görülen kronik hastalıklara çok az ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda avcı

¹⁶ K. Laios ve diğ., a.g.m., s. 571.

¹⁷ Lordoz; boyunda sırtta ve belde omurganın eğrilik açısıdır. Ayrıntılı bilgi için baknz. Karademir vd. 2014, 141.

¹⁸ Felix Regnault, "Les Terres Cuites Grecques de Smyrne", *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 1/1, 1900, s. 471.

¹⁹ Abdurrahman Uzunaslan, "Antik Roma'da Gladyatör Oyunları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, 2005, s. 40.

²⁰ Derya Şahin ve Mustafa Şahin, "Roma Mizah Anlayışının Roma Dönemi Mozaiklerine Yansıması", *Journal of Mosaic Research*, 2, Bursa 2018, s. 228-229.

²¹ Seda Karagöz Arıhan, "Eski Çağ Sanatında Cücelik", *Lokman Hekim Journal*, C.1, S. 3, 2011, s. 36-38.

²² Hippokr, *Aforizmalar*, III. 16,20,23,26; V. 18, 22, 25; VI. 19; VII. 28.

²³ Hippokr, *Aforizmalar*, III.16, 20, 23, 26; V. 18, 22, 25; VII. 2; VII. 28.

topluyıcı toplumlarda bu hastalığın tarım toplumlarından daha yüksek görülme oranlarına sahip olmasının sebebi, günlük yaşamda maruz kalınan travmaların yanı sıra vücut üzerindeki yüke bağlı ortaya çıkan mekanik stres ve yoğun fiziksel aktiviteler olarak düşünülmüştür.²⁴

Antik Çağ tarımın Yunan ve Roma kentlerinde ekonominin bel kemiği olduğu bilinmektedir.²⁵ Bu sebeple Roma savaşlarla elde ettiği toprakları kendilerine tarımla mal etmiştir.²⁶ Hippokrates, *Aforizmalar* adlı eserinde *Pott hastalığı* ve *spinal tüberkülozdan* ilk bahseden antik yazarlardandır.²⁷ Omurga enfeksiyonları genellikle sinsi başlangıca sahip hastalıklardan olduğu için geri dönüşümsüz problemlere sebep olabilmekte ve hayati önem arz etmektedir. Gerek antik kaynaklarda çoğunlukla belirtileri ile aktarılan²⁸ gerekse arkeolojik verilerde iskeletler üzerinde bıraktığı ayırıcı belirteçlerle tanınan²⁹ bir omurga enfeksiyonu olan *tüberküloz* hastalığı, Antik Çağ toplumunu en fazla etkileyen rahatsızlıklardan bir diğeridir. *Tüberküloz* tedavi edilmediği durumlarda, omurgada keskin açılı *kifoz*³⁰ ya da *Pott hastalığı* ortaya çıkabilmektedir.³¹ 1779'da Sir Pervical Pott tarafından, *vertebraların kifotik deformitesi* olarak tanımlanmış olan *Pott hastalığı*³² (Spinal tüberküloz³³), ilk defa Ruffer ve E. Smith tarafından MÖ 1000 yıllarına ait Mısır'da bir mumyada keşfedilmiştir.³⁴ *Kifozda* omurlarda meydana gelen 45 dereceyi aşan deformite ve şekil bozuklukları en bariz semptomlar arasındadır. *Kifozda* kamburluğun geniş dereceli olması durumu *Pott hastalığı* olarak tanımlanmaktadır. Duruş bozukluğuna bağlı olarak gençlerde gelişebildiği gibi yaşlılarda

²⁴ Ömür Dilek Erdal, "Eklem Hastalıkları ve Yaşam Biçimi Arasındaki İlişkiler: Anadolu Neolitik Toplumlarından Örnekler", *EFD/JFL Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24/2, 2007, s. 87.

²⁵ Plut. Num. 16.

²⁶ Theodor Mommsen, *Roma Tarihi Krallık Dönemi*, (Çev. M.A. Erbak), Say Yayınları, 1, 2021, s. 209-210; Creighton 2021, s. 73.

²⁷ Hippokr. *Aforizmalar*. VI. 46.

²⁸ Hippokr. *Aforizmalar*. III. 10; Thuk. II. 49.

²⁹ Heinrich Wallnöfer, *Eski Meksika Tıbbının Gizemleri, Azteklerin Unutulmuş Tedavi Yöntemleri*, Okyanus Yayınları, İstanbul 1998, s. 110; Ayla Sevim, Cesur Pehlevan, Ayşen Açikkol, Hakan Yılmaz ve Erksin Güleç, "Karagündüz Erken Demir Çağı İskeletleri", *XVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 2002, s. 43; Pınar Gözlük, Ayhan Yiğit ve A. Cem Erkman, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri insanlarındaki Sağlık Sorunları", *XIX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 57-58; Tony Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge University Press, New York 2009, s. 84.

³⁰ O. Yaman ve S. Dalbayrak, a.g.m., s. 61-62. (*Kifoz*, omurganın normal dizilim açısının normalden daha fazla olması durumudur. Öne doğru omurganın eğriliğidir. Doğuştan olabildiği gibi sonradan da oluşabilmektedir).

³¹ Keith Menchester, "Tuberculosis and Leprosy in Antiquity: an Interpretation", *Medical History*, C. 28, 1984, s. 163-170; M. Demiryont, "Kemik ve Eklem Tüberkülozunun Patolojik Anatomisi", *Acta Orthop. Traum. Turc.* 20, 1986, s. 178; İsmail Daldal, Mustafa Odluyurt ve Alparslan Şenköylü, "Pott hastalığı ve Vertebra Enfeksiyonları", *Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği Dergisi*, C. 19, 2020, s. 830-831.

³² Ramazan Erden Ertürer, Mehmet Tezer, Bülent Özçelik ve S. Öztaş, "Pott Hastalığı", *Hetbeliada Tıp Bülteni*, C. 9, S. 1, 2011, s. 37.

³³ Can Eyigör, A. Prim, E. Çağırın, ve Mehmet Uyar, "Spinal tüberkülozda (Pott Hastalığı) multimodal analjezi" *Ege Tıp Dergisi*, C. 50, S. 2, 2011, s. 145-146. (Omurga tüberkülozdan en fazla etkilenen iskelet yapısıdır. Tüberkülozun akciğer dışında en sık tutulum yaptığı yer iskelet sistemidir. Hastalığın ilerleyen safhalarında kemik kaybıyla birlikte kifoz oluşumu gözlemlenmektedir).

³⁴ William Edward Stevenson, *The Pathological Grotesque Representation in Greek and Roman Art*, University of Pennsylvania, USA 1975, s. 108-110.

*osteoporoz*a bağlı olarak ta oluşabilmektedir. Yine travma sonrası meydana gelebildiği gibi, daha ciddi kamburluklar doğumsal gelişim anomaliliklerine bağlı olarak ya da metabolizmal hastalıklarla (*tüberküloz vd.*) birlikte gelişebilmektedir.³⁵

Şekil 3. Efes Müzesi'nde kambur erkek grotesk. (Atalay 1983)

Antik Çağ insanının iskelet hastalıkları hakkında, Ruffer (1859-1917) Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik zamanlara ait canlı kalıntılar üzerinde çalışmalar yapmış ve Paleopatolojinin, bilimin ilgi alanına girmesine katkı sağlamıştır.³⁶ Anadolu insan topluluklarına ait iskelet kalıntıları ise ilk defa 1930 yıllarında ortaya çıkarılmış, 1939 yıllarında A. İnan tarafından Anadolu insanının antropolojik açıdan incelenmesini sağlayan geniş çaplı bir araştırma yapılmıştır. İskeletler üzerinde yapılan araştırmalar bu aşamada çoğunlukla antropolojik ağırlıklı olduğu için, patolojik açıdan incelenip, değerlendirilmesi 1936-Alaca Höyük/1949-Alişar vd. çalışmaları ile Türk antropolog M. S. Şenyürek tarafından olmuştur. Çatal Höyük iskeletleri üzerinde patolojik ilk araştırmayı yapan Angel (1971) olmuş ve bu yıllardan itibaren patolojik analiz çalışmaları Anadolu'da hız kazanmıştır. Günümüz itibariyle Anadolu'da incelenen iskelet sayısı henüz yeterli değilse de son yıllarda yapılan çalışmalar ile bu sayı artmıştır. İskelet rahatsızlıklarının etiolojinde kişisel farklılıklar, yaş, cinsiyet, genetik, beslenme, endokrin bozukluklar, mekanik faktörler gibi etkenlerin Antikçağ koşullarında hastalıklara yakalanma oranını etkilemiş olabileceği daha önce yapılan değişik çalışmalarla ortaya konulmuştur. Angel, eklem hastalıklarından *osteoarthritis* oranının Prehistorik dönemler ile Yakınçağ arasında karşılaştırmasını yapmış ve hastalığın Yakınçağ'a doğru artış gösterdiğini tespit etmiştir.³⁷ Yine Anadolu Neolitik toplumu iskeletlerinde yapılan

³⁵ O. Yaman ve S. Albayrak, a.g.m., s. 61-62.

³⁶ W. E. Stevenson, a.g.e., s. 104. Paleopatoloji; kemik ve dokulardaki bozuklukları inceleyen bilimdir. İlk paleopatolojistler için bk. W. E. Stevenson, a.g.e., s. 103-105.

³⁷ Ömür Dilek Erdal, "Eklem Hastalıkları ve Yaşam Biçimi Arasındaki İlişkiler: Anadolu Neolitik Topluluklarından Örnekler", *EFD/JFL Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24/2, 2007, s. 87.

araştırmalarda *osteoarthritis* vücutta özellikle diz ve omuz gibi ağırlık kaldıran eklemlerde daha sık görüldüğü ortaya konulmuştur.³⁸ Bugün ise yapılan çalışmalarda iskelet sistemi rahatsızlıklarının çoğunlukla *omurgada (bel, boyun ve sırt)* görüldüğü kanıtlanmıştır.³⁹ Modern Çağ'da teknoloji, sedanter yaşam şekli ve uzun süreli omurganın biyomekaniğine aykırı pozisyonlarda kalınması ağırların omurgada yoğunlaşmasının sebebi olarak açıklanmıştır.⁴⁰ Biz bu çalışmada Hellenistik ve Roma Çağında Batı Anadolu'da yaşam biçimindeki değişme, yaşam süresindeki artış⁴¹ ve coğrafi çevre gibi etkenlerle hastalığın görülme sıklığında ve vücutta özellikle hastalığın *omurgada yoğunlaştığına* işaret eden bulgulara dikkat çekmek istiyoruz.

Stevenson'ın, "The Patthological Grotesque Representation in Greek and Roman Art" isimli çalışmasında, arkeolojik verilerin iskelet materyalleri üzerinde yapılacak patolojik çalışmalar ile doğrulanması yönündeki uyarıları ve Gourevitch ve Stevenson'ın değerlendirmeleri dikkate alınmıştır.⁴² Bu kapsamda yapılan epidemiyolojik çalışmalarda toplum sağlığı ile ilgili durumların görülme sıklığı, dağılımı ve hastalıkları etkileyen sebeplerin ortaya çıkarılmasında en güvenilir yöntemlerden bir diğeri olan toplumların karşılaştırılması yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada elde edilen bölgelerarası paleopatoloji sonuçları kıyaslanırken, arkeolojik bulgulardan olan *grotesk*⁴³ buluntuların yeri ve kullanım amacı arasındaki ilişki çerçevesinde bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Akdeniz'in farklı bölgelerinden çok sayıda groteskin ele geçirilmiş olması ve bunların bir kısmının müzelerde yer almaması ya da yer alanların çoğunlukla eksik uzuvlar ve kırık parçalardan oluştukları gerçeği göz önünde bulundurulmuştur.⁴⁴ Antik Çağ heykel tiplerinin belirlenmesinde buluntu yeri önemli bir unsurdur.⁴⁵ 19. yy'da Anadolu'dan ilk Paul Gaudin

³⁸ Ö. D. Erdal, a.g.m., s. 87-90.

³⁹ Selin Uz Tuncay ve İpek Yeldan, "Kas İskelet Sistemi Rahatsızlıklarıyla Fiziksel Aktivite İlişkili midir?", *AGRI*, C. 25, S. 4, 2013, s. 147, 150.

⁴⁰ Emel Özcan, Sina Esmailzadeh ve Nalan Bölükbaş, "Bilgisayar Kullananlarda Mesleki Kas İskelet Hastalıklarından Korunma ve Ergonomi", *Nobel Medicus*, C.3, S. 1, 2007, s. 14-16.

⁴¹ Başak Koca Özer, Timur Gültekin, İsmail Özer, Mehmet Sağır ve Erksin Güleç, "Longevity in Ancient Anatolian and Turkish Populations from Neolithic to Present", E. B. Bodzsar and C. Susanne (Ed.), *Ageing Related Problems in Past and Present Populations*, Biennial Books of EAA, C. 5, 2008, s. 48-58.

⁴² W. E. Stevenson, a.g.e., 3-25; Alexandre Mitchell, "Disparate Bodies in Ancient Artefacts the Function of Caricature and Pathological Grotesques among Roman Terracotta Figurines", C. Laes, C. F. Goodey & M. Lynn Rose (Ed.), *Disabilities in Roman Antiquity Disparate Bodies A Capite ad Calcem*, Leiden Boston, Brill, 2013, s. 281-286.

⁴³ W. E. Stevenson, a.g.e., s. 5-25; Erol Atalay, "Efes (Selçuk) Müzesinde Bulunan Karikatür Terracottalar", *Arkeoloji Dergisi*, Özel Sayı I, 1991, s. 7-10. (*Grotesk*: İnsan vücudunun bozulmuş abartılı ve esprili biçimleri olarak tanımlanan figürinlerdir. Patolojik grotesk terimi, bir hastalığın veya patolojik bozukluğun temsili olarak anomalilikleri ifade eden heykel figürleri için kullanılmıştır.

⁴⁴ E. Atalay, a.g.m., s. 7-10.

⁴⁵ Abdulhadi Durukan, "Antik Çağ Heykeltraşlığında Heykel Tiplerinin Oluşumu", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 2021, s. 20; E. Genç, "Tilbaşar Erken Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri Üzerine

tarafından *grotesque* koleksiyonları düzenli olarak Paris Salpêtriére’da toplandığında çoğunluğu patolojik grubu oluşturan groteskler, Jean Martin Charcot, Henry Meige ve Felix Régnault’un dikkatini çekmiştir.⁴⁶ Ve 20. yy’ın başlarında Paris’te Tıp Eğitimi veren La Salpêtriére’de Charcot ve Régnault’un çalışmaları neticesinde figürinlerde tasvir edilen deforme vücutlar için *patolojik grotesk* deyiimi ilk kez kullanılmıştır. Bu grup groteskler, Antik Çağ toplumunun günlük hayatına ve özellikle de tıp tarihine ışık tutacak mahiyettedir.⁴⁷ Özellikle bu koleksiyonlarda Anadolu’dan getirilen anatomisi bozuk, abartılı şekillendirilmiş *patolojik / natüralist / realist / portraits groteskler* önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır.⁴⁸

Smyrna, Ephesos, Myrina gibi patolojik grotesklerin yoğun olarak saptandığı merkezlerden elde edilen figürinlere benzer tipler Akdeniz coğrafyasında yaygın olarak ele geçirilmiştir. Bugün Louvre, Korint, İstanbul ve İzmir Arkeoloji Müzelerindeki terracotta koleksiyonların çoğunluğu Batı Anadolu kentlerinden getirilmiş olan grotesklerden oluşmaktadır.⁴⁹ Batı Anadolu’da pişmiş toprak üretimi yapan atölyelerin özellikle bazıları bu kapsamda anatomik bozuklukları yansıtan atölyelerdir. Ve bu atölyelerin tıp okulu olan Smyrna, Pergamon, Ephesus, Knidos, Kos, Myrina ve Priene gibi kentlerde yoğunlaştığı görülmüş, *patolojik* koleksiyonu oluşturan bu figürinlerin tıp eğitimi için model olarak kullanılmış olduğu düşünülmüştür.⁵⁰ Nitekim Strabon eserinde bahsettiği, “*tıpkı babalarımız zamanında Hikesiosun kurmuş olduğu Erasistrateion okulu gibi*” ifadesinde MÖ II. yüzyıl’da Hikesios tarafından kurulan ünlü Erasistratos Tıp Okulu⁵¹ Smyrna’dadır. Bu okul Hellenistik Çağ önemli tıp eğitim merkezlerinden biridir. Strabon, eserinde yine Batı Anadolu’da Laodikeia ile Karura dolaylarında Zeuksis tarafından kurulan bir diğer Tıp Okulu Herophileion’dan da bahsetmektedir.⁵²

Bir Değerlendirme”, *OLBA XXIX*, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları, Mersin 2021, s. 63.

⁴⁶ A. Mitchell, a.g.m., s. 281-286.

⁴⁷ Anne Cahen-Delhay, “Besques, Catalogue Raisonné Des Figürines et Reliefs en Terre Cuite Grecs, Étrusques et Romains. III: Epoques Hellénistique et Romaine, Grèce et Asia Mineure”, *Revue Belge De Philologie Et D’Histoire*, 1974, s. 782.

⁴⁸ A. Cahen-Delhay, a.g.m., s. 782; W. E. Stevenson, a.g.e., s. 28; A. Mitchell, a.g.m., s. 275.

⁴⁹ W. E. Stevenson, a.g.e., s. 524; A. Mitchell, a.g.m., s. 276; Kyriaki Karoglou, “The Collection of Greek Terracotta Figurines at The Metropolitan Museum of Art”, *IES carnets de l’ACoSt Association for Coroplastic Studies*, C. 14, 2016, s. 4-6; Gözde Şakar, “Smyrna Antik Kenti’nde Bulunan Pişmiş Toprak Figürinler: Yeni Buluntular”, Akın Ersoy (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri*, Gözde Şakar, Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 223; Esra Sayın, “Antik Çağ’ın Grotesk Figürinleri”, *Akademik Sanat: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, C. 29, 2019, s. 32-37.

⁵⁰ A. Mitchell, a.g.m., s. 286-288.

⁵¹ A. Mitchell, a.g.m., s. 286-288.

⁵² Strab. XII. 8. 20.

Antik Çağ tapınak ve kutsal alanlara bırakılan nesnelere yoluyla da insanlar acılarını, sorunlarını, yaşam koşullarını ve dönemin hastalıklarını açığa vurmaktadır.⁵³ Adaklar antikçağ insanının hastalıklar karşısındaki tepkisini yansıtmaları bakımından önemlidir. Günlük yaşamdan ve toplumun muzdarip olduğu hastalıklardan kurtulmak amacıyla deva amaçlı olarak tapınaklara bırakılmış adaklar çoğunlukla bir insan organına benzerken, bir kısmı spesifik olarak bir hastalığı direk betimlemektedir.⁵⁴ Gerek tıp eğitiminde kullanılmış olmaları gerekse tapınaklara sağlık amacıyla adanmış olmaları durumu, patolojik grubu oluşturan grotesklerin, günlük hayatta insanların *kifoz*, *tüberküloz*, *akromegali vb.* iskelet hastalıklarıyla oldukça sık karşılaştıklarını doğrular niteliktedir.

1-Materyal ve Metot

Araştırmada Anadolu'da yapılmış arkeolojik kazı çalışmalarında ele geçirilmiş ve paleopatolojik incelemeleri yapılmış analiz sonuçları ele alınmıştır. Batı Anadolu Bölgesi'nden Smyrna iskeletlerinin Paleoantropolojik analiz sonuçları (Gözlük v.d. 2005), Datça/Burgaz iskeletlerinin Paleoantropolojik Değerlendirmesi (Sevim 1995), Şaşal/İzmir İskelet topluluğunun Paleopatolojik analiz sonuçları (Erdal 2002), Klazomenai insanların sağlık sorunlarına dönük çalışmalar (Güleç 1998) oldukça aydınlatıcı olmuştur. Stratonikeia iskeletlerinin analizi (Sağır v.d. 2012), Börükçü kazısı iskeletlerinin inceleme sonuçları (Güleç v.d. 2004), Lagina kazısı iskeletlerinin incelenme sonuçları (Güleç v.d. 2005), Çiledir Höyük ve Tokul Köyü iskeletlerinin analiz (Surul v.d. 2011) verileri yine çalışmada kullanılmıştır. Akdeniz Bölgesinden Epiphaneia (Erzin) iskeletlerinin değerlendirilmesi (Duyar v.d. 2019), Orta Anadolu'dan Tepecik/Çiftlik iskeletleri (Büyükkarakaya v.d. 2008), Kerti (Derbe) Höyük iskeletleri analiz sonuçları (Şarbak 2014) raporları kullanılmıştır. Doğu Anadolu Van Karagündüz iskelet incelemeleri ele alınmıştır. Batı Anadolu Bölgesi'nde diğer bölgelere oranla daha çok sayıda iskelet analizinin yapılmış olması bu ve benzeri çalışmalar için tatmin edici olmamakla birlikte son yıllarda artan sayıdaki araştırmalar ile yeterli sayılabilmektedir. Groteskler üzerine çalışmalar yapan Besques, Regnault, Mitchell, Laios vd., Isabelle Hasselin-Roux'un araştırmaları da bu kapsamda aydınlatıcı bilgiler içermektedir.

Uluslararası tıp literatüründen yararlanılarak hazırlanmış olan araştırma, nitel veri analiz yöntemi kullanılarak ortaya konulmuştur. Geçmiş toplumların sağlık yapılarına dair yapılan

⁵³ Jens David Baumbach, *The Significance of Votive Offering in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*, Oxford, England 2004, s. 111.

⁵⁴ A. Mitchell, a.g.m., s. 281-286; K. Laios ve diğ., a.g.m., s. 571.

değerlendirmelerde iskelete yansıyan lezyonlar, bölge arkeolojik verileri, kültür ve çevre koşulları gibi belirleyici etkenler geniş çerçeveden ele alınmaya çalışılmıştır.

2-Antik Çağ Toplumlarında İskelet Hastalıkları, Anadolu örneğinde

Celsus tarafından hastalık, vücudun alışılmış durumundan farklılık göstermesi (kilo alma, kilo kaybı, aşırı terleme, uyuşukluk, titreme, nefes almada güçlük vd.) olarak tanımlanmıştır.⁵⁵ Galenos ise, vücudun dış görünüşünü (fenotip), kafa yapısı, vücut tipi, kas ve iskelet ölçülerini inceleyerek insanların sağlık, davranış ve psikolojik yapıları hakkında birtakım tezler ileri sürmüştür. Baş normal ölçülerde olup, kalın bir boyun ve geniş göğüs ile uyumlu bir iskeletin, vücudun sağlam ve kuvvetli olduğuna bir delil olduğunu bildirmiştir.⁵⁶ Galenos ve yukarıda Hippokrates'in tanımlamalarından iskelet yapısındaki anomaliliklerin Antik Çağ insanının hastalık algısını ne şekilde etkilediği anlaşılmaktadır.

Orta Anadolu'da Hellenistik ve Roma Çağı yerleşime sahne olmuş Kerti (Derbe) Höyük iskeletleri üzerinde yapılan çalışmalarda doğal şartların olumsuz etkisi ile Kerti toplumunun *osteofit*, *schmorl nodülü* ve kafatası yapısında *cribra orbitalia*, *calcaneus* gibi kemiklerde kemik çıkıntısı rahatsızlıklarından muzdarip oldukları ortaya konulmuştur. Ayrıca yapılan çalışmada Hellenistik ve Roma Çağı Kerti insanların özellikle *Lumbales Vertebralarında (bel omurları)* meydana gelen dejenerasyon oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁵⁷ *Schmorl nodülü*, *osteofit* gibi dejeneratif rahatsızlıkların genel sebepleri arasında yer alan ağır fiziksel aktivite ve benzeri faaliyetler omurları olumsuz yönde etkilerken aynı şekilde aktivitelerin daha çok bel omurlarını zorlayıcı nitelikte olduğunu düşündürmektedir.

Yine Niğde iline bağlı Tepecik/Çiftlik Höyüğünde ele geçirilen mezarlarda Geç Roma-Bizans toplumu yetişkin iskeletlerde kafa ve gövde travmaları, bölgenin coğrafi şartlarına bağlı olarak bir kaza veya kavga, düşme gibi nedenler ile ilişkilendirilmişlerdir. Ayrıca Geç Dönem topluluklarında, *enfeksiyon hastalıklarının* kadın iskeletlerinde daha yoğun görüldüğü dikkati çekmiştir. Çoğunlukla yaşa bağlı olarak geliştiği bilinen *osteoporoz'un*, erişkin kadın iskeletlerinde sıklıkla gözlenmesi, beslenme, emzirme gibi nedenler yanında erkeklere nazaran kadınların sosyal statü bakımından dezavantajlı konumlarına işaret eden bulgular olarak

⁵⁵ Cels. II. 2.

⁵⁶ Gal. 111.

⁵⁷ Ayşegül Şarbak, Asuman Çırak, ve Mustafa Tolga Çırak, "Kerti (Derbe) Höyük 2013 Kazılarında Elde Edilen İnsan İskelet Kalıntılarının Paleoantropolojik Analizi", *XXX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Gaziantep 2014, s. 132.

değerlendirilmiştir. Eklem rahatsızlıkları açısından da dezavantajlı olan kadın bireylerde, *osteoartrit* vakalarının yaşa bağlı artışı dikkati çekmiştir.⁵⁸

Akdeniz Bölgesi'nde Hatay ili Erzin ilçesi Epiphaneia iskeletlerinde, bireylerin vücut ve kafatası iskeletlerinde çeşitli patolojik bulgular arasında *porotik hiperostosis*, *cribra orbitalia*, *dejeneratif eklem hastalığı (DEH)*, *schmorl nodülü*, *osteokondritis dissekans* ve *temporomandibular osteoartriti* gibi lezyonlar saptanmıştır. *Vertebral osteofit* gelişimi açısından değerlendirilen iki iskeletten birinin 23 vertebraından 11 tanesinde *osteofit* tespit edilmiştir. Yine Epiphaneia antik toplumunda rastlanılan bir diğer eklem dejenerasyonu *entosofittir*.⁵⁹

Doğu Anadolu Van Karagündüz, Demir Çağı iskeletlerinde yapılan incelemelerde tüberküloza bağlı olarak iskeletlerin omurlarında oluşmuş bariz şekil bozuklukları saptanmış olup⁶⁰ yine aynı bölgede yapılan çalışmalarda büyük olasılıkla tüberküloza bağlı iskeletlerin kol ve bacak kemiklerinde bariz lezyonlar tespit edilmiştir.⁶¹ Eski Anadolu toplumlarına ait iskelet kalıntılarında yapılan bu zamansal çalışmalarda dönemlere göre insanların sağlık profilleri ve yaşam koşulları değerlendirildiğinde kemiklere yansıyan izlerde çeşitli eklem rahatsızlıkları tespit edilmiştir.⁶² Ekonomisi tarıma dayanan Anadolu Neolitik iskeletlerinde *osteoarthritis* vücutta diz ve omuz gibi ağırlık kaldıran eklemleri tuttuğu saptanırken⁶³, Antik Çağ iskelet analizlerinde fiziksel güç gerektiren aktivitelerin belki de omurgalarda yoğunlaşması sebebiyle *osteoarthritis* hastalığı daha çok *omurları* etkilemiştir. Bu zamansal farklılık, Anadolu insanında bölgesel anlamda da birtakım hususları ön plana çıkarmaktadır.

3-Batı Anadolu Toplumları İskelet Hastalıkları

Batı Anadolu Bölgesi'nde İzmir ili Menderes ilçesi Şaşal Nekropolünde ele geçirilen iskeletlerin paleopatolojik incelemeleri sonucunda Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenen toplulukta, kafa ve gövdede meydana gelmiş travma ve enfeksiyonların yanı sıra en çok rastlanan rahatsızlıkların *omurlarda* görülen *osteoarthritis* olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Şaşal toplumunda erkeklerin ve kadınların *osteoarthritis* hastalığına yakalanma oranlarının

⁵⁸ Ali Metin Büyükkarakaya, S. E. Yılmaz ve M. Özbek, "Tepecik/Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açısından Değerlendirilmesi", *XXIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 128-130.

⁵⁹ İzzet Duyar, Derya Atamtürk ve Ali Rıza Can, "Epiphaneia (Erzin) İskeletlerinin Antropolojik Değerlendirmesi", *XXXIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 395-396.

⁶⁰ A. Sevim ve diğ., a.g.m., s. 43-44.

⁶¹ P. Gözlük ve diğ., 2004, a.g.m., s. 57-58.

⁶² Mehmet Sağır ve Seçil Sağır, "Eski Anadolu İnsanlarının Sağlık Sorunları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 53, 2013, s. 11-24.

⁶³ Ö. D. Erdal, a.g.m., s. 87-90.

birbirine yakın olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra yaşa bağlı gelişen *osteoporoz* ve beslenmeye bağlı iskelet sisteminde hasar bırakan ve özellikle bebek ve çocuk yaş grubunda yoğun olarak rastlanan *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis* gibi rahatsızlıklar da yapılan incelemelerde Şaşal insanının maruz kaldığı hastalıklar arasında yer almıştır.⁶⁴ Küçük yaşlarda görülen bu tür rahatsızlıklar, beslenme ile de ilişkili olarak Antik Çağ insanının anemi (kansızlık) gibi patolojik durumlarının kemiğe yansımış şekli olarak tanımlanmıştır. Yine cinsiyet ve yaş gibi faktörlerden bağımsız olarak dejeneratif rahatsızlıkların özellikle omurlarda bıraktığı lezyonlarda artış olduğu anlaşılmaktadır.

Roma Dönemi'ne tarihlenen Muğla ili Datça ilçesi Burgaz mevki iskeletleri üzerinde yapılan incelemelerde, çoğunlukla *bel omurlarındaki* rahatsızlıklara işaret eden *deforme vertebralalar (osteofit)* ve travmalar saptanmıştır.⁶⁵

Yine Batı Anadolu'nun önemli yerleşim yerlerinden biri olan İzmir ili Urla ilçesi sınırlarında Klazomenai toplulukları üzerinde yapılan incelemelerde kafatası, gövde travmaları ve enfeksiyon hastalıklarına ilişkin bulgular gözlemlenirken, ağır iş gücü gerektiren yaşam koşullarına bağlı olarak *osteoarthritis* rahatsızlıklarının sık görüldüğü ortaya çıkarılmıştır.⁶⁶ Beslenme alışkanlıkları ve kansızlığın neden olduğu metabolizma hastalıklarından olan *porotic hyperostosis* ve *cribra orbitalia* hastalıkları yüksek oranda saptanmıştır. Yapılan incelemelerde *schmorl nodülü* ve *osteofit* olarak bilinen patolojik olguların yaş ve cinsiyete göre dağılımının tespit edildiği çalışmalarda vertebralardaki (*omurlar*) patolojik oluşumların özellikle erkek bireylerde yüksek oranlarda olduğu tespit edilmiştir.⁶⁷ Cinsiyete göre hastalığın dağılımı, ağır yük kaldırma ve güç gerektiren dış işlerinde zorlu çalışma koşulları ile ilişkili olarak erkek bireyler ön plana çıkmıştır. Travma ve enfeksiyonlar dışında Batı Anadolu'nun Antik Çağ ticari yaşamdaki rolü düşünülecek olursa erkeklerin *omurga* rahatsızlıklarına yüksek oranda yakalanmış olmaları anlaşılabilir görünmektedir.

Karia Bölgesi'nin önemli merkezlerinden olan Stratonikeia'da (Eskihisar) yaşamış olan Hellenistik Roma Dönemine tarihlenen insanların iskelet patolojilerinin incelenmesi sonucunda, iki mezardan çıkarılan iskeletin tibia kemiklerinde travmaya bağlı olarak meydana geldiği düşünülen hematoma izleri tespit edilirken, bir erişkin iskeletinde enfeksiyona bağlı

⁶⁴ Ömür Dilek Erdal, Serpil Eroğlu, S. Erdal Yılmaz, ve Ali Büyükkarakaya, "Şaşal/İzmir İskelet Topluluğunun Paleopatolojik ve Demografik Analizi", *XVIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 6-9.

⁶⁵ A. Sevim, a.g.m., s. 4.

⁶⁶ Ö. D. Erdal ve diğ., a.g.m., s. 9.

⁶⁷ Erksin Güleç, Ayla Sevim, İsmail Özer, ve Mehmet Sağır, "Klazomenai'de Yaşamış İnsanların Sağlık Sorunları", *XIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 149-150.

kemik yapıda dejenerasyona rastlanılmıştır. Ayrıca Stratonika’da erişkin bir kadın bireyin kafatasında konjenital anomali olarak gelişmiş olduğu düşünölen çukurluklar tespit edilmiştir.⁶⁸ Geometrik Dönem’den Roma Dönemi’ne değin yerleşime sahne olmuş, Börükçü mevki Muğla-Yatağan ilçesi iskeletlerinde patolojik oluşumların araştırılması sonucunda, yetişkin bir kadın iskeletinin humerus kemiğinde *raşitizme* bağı geliştiğı düşünölen eğrilikler saptanmıştır. Bir erkek bireye ait iskeletin *sırt omurlarında schmorl nodülü ve osteofit* gibi ilerleyen yaşla ilişkili olarak patolojilere rastlanılmıştır.⁶⁹ Bu durum bölgede yaşam süresindeki artışa paralel olarak dejeneratif rahatsızlıkların görölme oranındaki artışla açıklanabilir.

Muğla-Yatağan ilçesi Turgut Beldesi’nden iskeletlerin kemiğe yansıyan patolojisinde yine *omurlarda* görölen *osteofit ve schmorl nodülü* gibi aşırı strese bağı oluştuğı bilinen iskelet rahatsızlıkları saptanmıştır. Mezar 2’ye ait bireyde *bel omurlarında* aşırı derece *osteofit ve schmorl nodülü* tespit edilmiş, bir başka mezarda erişkin bir bireyin *boyun omurlarında*, kaburgalarla eklem yapan kemik yüzeyinde eklem rahatsızlıkları tespit edilmiştir.⁷⁰

Batı Anadolu’da Geç Roma Dönemi Tokul Köyü iskeletlerinde yapılan incelemelerde, bir kadın bireyin humerus kemiğinde enfeksiyon izleri olarak kabul edilen delikli yapı ile karşılaşılırken, tibia kemiğinde *osteomyelitis*, ulnasında travma sonrası oluştuğı düşünölen *osteomyelitis* bulguları gözlemlenmiştir. Bir erkek bireye ait olan iskeletin kemik dokusunda tümör izleri ve kafatasında *osteoma* ve omurlarında *osteofit* tespit edilmiştir.⁷¹

Muğla-Yatağan Lagina iskeletlerinde yapılan incelemelerde de çağdaşları ile benzerlikler gösterdiği ve kemiğe yansıyan patolojik incelemelerde değışik vücut patolojisi bulgularına rastlanılmıştır. Bir erkek bireye ait iskeletin *boyun omurlarında* aşırı stres ve yaşa bağı geliştiğı düşünölmüş olan *osteofit ve schmorl hastalığına* rastlanılmıştır. Bir başka erişkin iskeletin sağ femurunun çaputunda deformasyon oluşumu eklem hastalıklarıyla ilişkilendirilmiştir. Yine aynı bireyin *bel omurlarında osteofit ve schmorla* bağı aşırı deformasyon saptanırken *boyun omurlarının* kaburgalarla eklem yerlerinde eklem rahatsızlıklarının izleri tespit edilmiştir.⁷² Batı Anadolu kentlerinde yapılan yukarıdaki

⁶⁸ Mehmet Sağır, İsmail Özer, Zehra Satar ve Erksin Güleç, “Stratonikeia İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi”, *XXVIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Çorum 2012, s. 62.

⁶⁹ E. Güleç, M. Sağır, İ. Özer ve Z. Satar, “2003 Yılı Börükçü Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi”, *XX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Konya 2004, s. 171.

⁷⁰ E. Güleç, İ. Özer, M. Sağır ve M. Satar, “Lagina Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi”, *XXI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Antalya 2005, s. 24.

⁷¹ Ö. Surul, A. C. Erkman, M. Türktüzün, Y. Alkan, S. Sağır ve Ö. Şimşek, “Çiledir Höyük ve Tokul Köyü Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi”, *XXVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Malatya 23-28 Mayıs 2011, s. 183.

⁷² E. Güleç ve diğ., a.g.m., s. 24-25.

incelemelerde şüphesiz ki kötü beslenmeye bağlı kansızlık ve kemiklere yansıyan lezyonlar kaçınılmaz olurken özellikle *bel, sırt ve boyun omurlarındaki* stresin vücutta ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Batı Anadolu'da Datça ilçesi iskeletlerinde yapılan incelemelerde *kamburluk (kyphosis), cücelik (achondroplasia)* gibi vücut anomaliliklerine rastlanılmıştır.⁷³ Datça'lı bireylerin iskeletlerinde 130 cm boyunda bir kadın bireyin diğer kemik incelemeleri sonucunda cüce olduğu saptanmıştır. Roma Dönemi'nde Anadolu'da yaşamış diğer topluluklar arasında, Datça'lı kadınların, “ortanın altında” bir boyla erkeklere oranla önemli derecede boy farkına sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Erkeklerin ise Anadolu'da yaşamış Roma Çağı diğer toplumlara göre en uzun boya sahip oldukları tespit edilmiştir. Kalıtsal özelliklerin ağır bastığı insan boyunun daha geniş varyasyonda araştırılması bu konuda yapılacak yeni çalışmalar ile daha da açıklığa kavuşacaktır.⁷⁴ Bu hususta Datça toplumunun kafa ve yüz şekillerine ilişkin morfolojik yapıları belirlenmiş, baş kısa bazen orta kafa yapısı, yüz geniş, burun kısa, kafa arka bilgesi çıkıntılı, boylar orta ya da ortanın altında gibi özellikleri temsil eden iskeletler saptanmıştır. Bu sebeple de Datça'luların ağırlıklı olarak Akdeniz tipinden ziyade Alpin tipi özellikleri gösterdiği düşünülmüştür. Bu ve benzeri tip vücut yapısındaki bireylere Batı Anadolu Roma Çağı'nda Sardis, Truva, İznik gibi yerleşim yerlerinde de rastlanıldığı bildirilmiştir.⁷⁵ Yapılan ayrıntılı araştırmalarda insan boyuna etki eden beslenme, çevre gibi değişik faktörlerin dönemden döneme ya da toplumdan topluma değişebilmesinin yanı sıra özellikle kalıtsal faktörün daha etkili olmuş olabileceği sonucuna varılmıştır.

Antik Çağ Batı Anadolu toplumlarında (Smyrna, Klazomenai ve Datça örneklerinde⁷⁶) ortaya çıkan bir takım dejeneratif hastalıkların yanı sıra, konjenital ya da fiziksel aktivite ile ilişkili olarak *omurga rahatsızlıklarının* ilk sıralarda yer almasında diğer etkenler dışında çevre, doğal şartlar ve dolayısıyla coğrafyanın belki de en etkili unsurlardan birini oluşturmuş olabileceği düşünülebilir. Nitekim Anadolu jeopolitiği, Doğu Akdeniz'de Mısır, Hitit ve Asur dönemlerinden itibaren hiyerarşik bir yapı ile kontrol edilen bir coğrafyadır. MÖ IV. binyıllarda başlayan Akdeniz ticareti, MÖ XVI-XIV. yüzyıllarda Minos Uygarlığı önderliğinde gelişmiş, devamında Akalar'ın MÖ XV.-XII.yüzyıllarda etkinliği hissedilmiş, MÖ XII. yüzyıllarda

⁷³ Ayla Sevim, “Datça/Burgaz İskeletlerinin Paleoantropolojik Değerlendirilmesi”, *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 29 Mayıs-2 Haziran 1995, s. 4.

⁷⁴ A. Sevim, a.g.m., s. 10-13.

⁷⁵ A. Sevim, a.g.m., s. 5-6, 11.

⁷⁶ Pınar Gözlük, Özlem Durgunlu, Serpil Özdemir, Mehmet Taşlıalan ve Ayla Sevim, “Smyrna Agorası İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi”, *XXI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T C Kültür Bakanlığı Yayınları, Antalya 2005, s. 129-130. (tablo 4-7, grafik 3-6)

Homeros'un *İlyada*'sında adından bahsettiği Fenikelilerin⁷⁷, doğu batı arasında kurduğu ticaret sistemi⁷⁸, aynı zamanda kültürel ve ekonomik bir yapı meydana getirmiştir. Fenikeliler, Akdeniz kıyılarında ve adalarda kurdukları pazar yerleri ile çevre halklarla ticaret yapmışlardır. MÖ 800 yıllarında Akdeniz ticaretine Kartacalılar egemen olmuş, MÖ 146'larda Roma'nın hakimiyeti ile MS 4. yy'la değin Roma ve Bizans bölgede etkin rol almıştır. Dolayısıyla bölgede Fenikeliler başta olmak üzere etkin uygarlıklar kozmopolit bir kültür oluşturmuşlardır. Hepsinin birbiriyle ilişki içerisinde olduğu etnik ve kozmopolitik özellikleri yansıtan unsurlar arkeolojik bulgularla da doğrulanmıştır.⁷⁹ Anadolu'nun batı bölgeleri bu kapsamda, Antik Çağ boyunca etrafında farklı kültürlerden insanların yer aldığı ekonomik, ticari ve siyasal açıdan kilit rol oynayan bir bölge olmuştur. Örneğin Klazomenai konumundan kaynaklı farklı insan topluluklarının yaşadığı, Fenikeli, Persli, Lydialı tüccarların etkisinde kaldığı bir yerdir. Kentte farklı gömü türlerinin bir arada bulunması, farklı morfoloji ve farklı kültürden insanların burada yaşamış olduğunu düşündürmesi bakımından önemlidir.⁸⁰

Roma Çağı'nın Batı Anadolu'da en önemli ticaret merkezlerinden Denizli Pınarkent'te 33-45 yaşlarında bir erkek bireyin omurlarında *osteofit* ve *schmorl nodülü* oluşumları tespit edilmiştir. *Osteoarthritis* oluşumunda birincil etkenlerden olan beslenme, genetik faktörler ve enfeksiyon gibi sebeplerle oluştuğu düşünülen hastalık ilerleyen yaşa ya da omurga bölgesinin aşırı zorlanması gibi faaliyetlerle ilişkilendirilmiştir. İnsanda sağlık durumunu en iyi yansıtan verilerden biri olan boy uzunluğunun, Anadolu verilerinde doğudan batıya doğru gittikçe arttığı ortaya konulmuştur. Pınarkent toplumu bu hususta Hellenistik Roma Çağı ortalama boy uzunluğunun üstündedir.⁸¹ Akdeniz ırkına ait özellik gösterirken Smyrna toplumu iskeletlerinde yapılan incelemelerde boy uzunluklarının ortalama 152cm olduğu belirlenmiştir.⁸² Smyrna Bizans Dönemi iskeletlerinde yapılan incelemeler neticesinde *osteofit*, *schmorl nodülü* gibi günlük yaşamın fiziksel stres ve enfeksiyonel hastalıkları sonucu omurlarda oluşan lezyonlara sık rastlanılmıştır. Yine eklemlerde görülen *romatizmal hastalıkların* saptandığı incelemelerde *rhomatoid arthiritis* ve *dejeneratif osteoarthritis*, *kireçlenme* ve *disk kaymaları* vb. sebeplerle gelişen *sacralizasyonlar* ve rahatsızlıklar sıkça görülmüştür. *Porotic hyperostosis*, *cribra orbitelia* gibi kemik rahatsızlıklarla kendini

⁷⁷ Hom. *Il.* XXIII. 740-750.

⁷⁸ Herod. *Historia.* I. 1; IV. 42.

⁷⁹ Hülya Bulut, "Pedasa Athena Kutsal Alanı: Fenike Kökenli Kemik Oymalar ve Yakın Doğu Bağlantıları Üzerine Bazı Görüşler", *PHASELIS, Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies*, Vol. 5, 2019, s. 101-106.

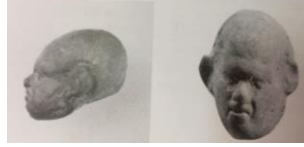
⁸⁰ E. Güleç ve diğ. 1998, a.g.m., s. 133-134.

⁸¹ Serkan Şahin, Zehra Özbek, İsmail Özer, Mehmet Sağır ve Erksin Güleç, "Pınarkent Roma Dönemi İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2015, s. 62.

⁸² P. Gözlük ve diğ. 2005, a.g.m., s. 131.

göstermiştir. Kemik zarı iltihabı olarak bilinen *periostitis ve osteoporozdan* kaynaklanan deformasyonlar yine iskelet incelemeleri sonucunda tespit edilmiştir.⁸³ Yaşam koşulları; yetersiz ve kötü beslenme, iklim, hijyen ve sağlık şartlarının kötülüğü gibi etkenlere bağlı olarak gelişen hastalıkların kemik ve iskelet yapısı üzerinde bıraktığı izlerin Smyrna toplumunda daha çok omurlarda yoğunlaştığı dikkati çekmektedir.

Antik Çağ insanının yaşam biçimi hakkında geniş bilgi edinilmesini sağlayan iskelet analizlerine ilaveten sağlık, sosyal ve ekonomik yaşantısını en yakın şekilde ifade edebilen iletişim araçlarından bir diğeri farklı coğrafyalarda, zamana ve kültürlere göre değişik sanat anlayışı ile üretilmiş duyarlı bir anlatım şekli olan arkeolojik grotesklerdir. Grotesk, aşırılık, abartı, doğal olanla olmayanın iç içeliği, şekilsiz beden gibi anlamlara gelmektedir. Kilden yapılmış figürinler Batı Anadolu coğrafyasında üç boyutlu olarak modellenen insan figürini olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴ Smyrna'dan ele geçirilmiş bir groteskte (*Env. 2327*) minyatür boyutlarda bir kafatası, yüz hatları yuvarlak, gözler küçük, burun kısa ve çok basık, ağız kalın şekilde gözlenmiş, bu figürinin zenci bir karikatür olarak etnik bir tiplleme olabileceği düşünülmüştür.⁸⁵ Bir diğer figürinde (*Env. 2341*) hipertrofik kafatası, yüz yuvarlak ve kaba hatlıdır. Bir patolojiden kaynaklanmış olabileceği öngörüldüğü gibi, etnik bir tiplleme (Afrika kökenli) olabileceği de düşünülmüştür.⁸⁶ (şekil. 4)

Şekil. 4. *Env. 2341. (Hasselin Rous, Işık ve Kongaz 2015).*

Smyrna'nın kozmopolit bir liman kenti olması ve genellikle ticaret sebebi ile antik dünyanın çeşitli coğrafyalarından kente farklı etnik kökenli insanların gelmesi bu tür eserlerin ortaya çıkarılmış olmasında etken olmuş olmalıdır.

Bunun yanı sıra Ephesos, Smyrna ve Myrina'da yüz hatları abartılı, kambur erkek figürinler, karikatür terracottalar olarak sergilenmişlerse de Besques bunları da bozulmuş

⁸³ P. Gözlük ve diğ. 2005, a.g.m., s. 134-135, (tablo 15).

⁸⁴ E. Sayın, a.g.m., s. 33; Kubilay Aktulum, "Sanatsal Bir Biçim Olarak Grotesk Nedir?", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, C. 2, S.1, 2020, s. 9; E. Genç, a.g.m., s. 63.

⁸⁵ Isabelle Hasselin Rous, M. Ece Çaldıran Işık ve Gülcan Kongaz, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan- Roma Dönemi Pişmiş Toprak Smyrna Figürinleri Kataloğu, Varia Anatolica XXIX/1*, Institut Français D'études Anatoliennes, İstanbul 2015, s. 105.

⁸⁶ F. Regnault, a.g.m., s. 104.

anatomik vücutları ile hasta insanları yansıtan figürinler olarak kabul etmiştir.⁸⁷ Hellenistik Çağ'la değişen sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak figürinlerin kullanım amaçlarında birtakım farklılaşmalar olmuştur. Stratonikeia, Myrina mezarlarında özellikle Geç Hellenistik Çağ'da günlük yaşamdan kesitleri ifade eden kadın ve çocuk figürinler ele geçirilmiştir.⁸⁸ Figürinlerin adak olarak kullanımı yaygınlaşmış farklı ırklara ait insanlardan, kişisel özelliklerin ön plana çıktığı kambur kişilere kadar orijinal tipler ortaya çıkmıştır.⁸⁹ Bir hastalık ya da patolojik bir bozukluğu temsil ettiği düşünülen abartılı olarak şekillendirilmiş bu figürinlerin karikatürize edilmiş aktör figürleri yansıttığı şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. Ancak karikatürize figürinlerin komik bir etki yaratma fikrinden farklı olarak, patolojik figürinler bir hastalığı ya da sakatlığı fiili olarak temsil eden gerçekçilik ile oluşturulmuşlardır.⁹⁰ Batı Anadolu'dan getirilen patolojik grotesk figürinlerin karikatürize edilmiş portrelerden ziyade reelde hastalıkların portreleri oldukları gerçeği daha baskın bir görüş olarak kabul edilmiştir.⁹¹

Smyrna Anadolu'nun en gelişmiş ve önemli ticari kentlerinden biridir.⁹² 19. yy'dan itibaren ele geçirilen ve yaklaşık MÖ 3. yy ile MS 3. yy'lar arasına tarihlendirilen Akdeniz coğrafyasında çoğunlukla Anadolu'dan getirilen groteskler, özellikle Smyrna ve çevresinde yoğunlaşmıştır.⁹³ (*Env. 1289*)de Smyrna'da Hellenistik Dönem'e ait büyük boyutlu bir erkek, vücudu orantısız bir şekilde uzun ve hastalıklı derecede zayıf olarak betimlenen groteskte, kişi *skolyoz* olarak betimlenmiştir. Başlı noksan olduğu karikatürvari olup olmadığı konusunda yorum yapılamamışsa da, birçok hastalığı olan bir atlet olarak tahmin edilmiştir.⁹⁴ (*Env. 2320*) nolu figürin Smyrna'da Hellenistik Dönem sırtı fazlasıyla kambur, çıkık köprücük kemikleri ile betimlenmiştir. Yaşlılığa bağlı bir patoloji olan kamburluk olarak değerlendirilmiş bir kadın groteskidir.⁹⁵ (*Env. 2328*) nolu grotesk, kambur bir erkek figürüdür; vücudu hastalık nedeniyle deforma olmuş şekliyle tıbbi bir özenle yansıtılmıştır. Göğüs kafesi öne çıkık olup, sırtta açmış bir kamburluk vardır. Omurların ayrıntıları özenle işlenmiş olup, omurga kayıktır.

⁸⁷ E. Atalay, a.g.m., s. 6-7; E. Sayın, a.g.m., s. 29.

⁸⁸ Asuman Balıran, "Stratonikeia Hellenistik Dönem Terracottaları", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 8, 1992, s. 208-210.

⁸⁹ Elçin Doğan Gürbüz, "Pişmiş Toprak Figürinler ve Anıtsal Heykeller: Bağımsız mı Takipçi mi?", *CEDRUS VII*, 2019, s. 314-317.

⁹⁰ A. Mitchell, a.g.m., s. 280-283; K. Laios ve diğ., a.g.m., s. 571; K. Karoglou, a.g.m., s. 6-7; E. Sayın, a.g.m., s. 37-44.

⁹¹ Mitchell 2013, s. 283; K. Laios ve diğ., a.g.m., s. 570-571; K. Karoglou, a.g.m., s. 4-7.

⁹² Akın Ersoy, "Smyrna", *International Earth Science Colloquium on the Aegean Region, IESCA-2012*, İzmir, 1-5 October 2012, 47-61.

⁹³ A. Mitchell, a.g.m., s. 275-276.

⁹⁴ I. Hasselin Rous ve diğ., a.g.m., s. 176-177.

⁹⁵ I. Hasselin Rous ve diğ., a.g.m., s. 116-117.

Betimlenen hastalık, kemik deformasyonlarına yol açan, kamburluğa ve göğüs kafesinin öne çıkmasına neden olan *Pott Hastalığı* olarak düşünülmüştür.⁹⁶ (şekil. 5-6) Özellikle bu figürindeki kırmızı renk, kamburluk ve ağız açık gibi detaylar patolojik grotesk grubuna dahil edilmesinde oldukça önemlidir.⁹⁷ Smyrna’da bu ve benzeri türdeki çok sayıda koleksiyonda yer alan patolojik grotesklerde iskelet hastalıkları özellikle omurga üzerindeki anomalilikler ve şekil bozukluklarıyla yansıtılmıştır.

Şekil. 5. Smyrna grotesk. (Mitchell 2013).

Şekil. 6. Pott hastalığı (Regnault, 1900)

Hellenistik ve Roma dönemlerinde gerek Anadolu’da gerekse Yunanistan’da üretilen groteskler ve bronz heykellerde realizm izleri bariz bir şekilde görülmektedir. Sanatçı estetik bir anlayışla anormal özellikleri ön plana çıkarabilmektedir. Cücelerin de Hellenistik Roma Çağı’nda gösterimleri realizmden etkilenmiştir. Cüceler sadece vücut kısalığı ile değil kafa şekillerinin bozukluğu; kafatası ve alın kemikleri üzerindeki çıkıntılar, burun kemiğindeki şekil bozukluğu ile karakterize edilmiştir.⁹⁸ Bu figürinler çoğu erkek olarak betimlenen ve muhtemelen varlıklı aileleri güldürmesi için dansçı, müzik söyleyen ya da mitolojik karakterler oldukları şeklinde değerlendirilmişler de bunların Grek ve Hellenistik Çağı *Akromegali* patolojik durumu temsil eden figürler oldukları düşünülmüştür.⁹⁹ Yine Hellenistik Çağ grotesk figürinlerde *Akromegali* (halk arasında devlik olarak bilinen) tasvir örneklerine sık rastlanılmıştır. Kulak, burun, el ve bacakların ve özellikle alt çenenin orantısız olarak büyük olarak tasvir edildiği görülmüştür.¹⁰⁰

⁹⁶ F. Regnault, a.g.m., s. 471; I. Hasselin Rous ve diğ., a.g.m., s. 97-99.

⁹⁷ A. Mitchell, a.g.m., s. 285.

⁹⁸ S. K. Arıhan, a.g.m., s. 36-38.

⁹⁹ K. Laios ve diğ., a.g.m., s. 571; E. Sayın, a.g.m., s. 33-35.

¹⁰⁰ K. Laios ve diğ., a.g.m., s. 571; E. Sayın, a.g.m., s. 33-35.

Şekil 8. Akromegali grotesk. (Laios vd. 2016)

Grotesklerde yansıtılan bir diğer patolojik durum Aslan başı olarak bilinen *Leontiyaz rahatsızlığıdır*. Bu örnekler Tüberküloz rahatsızlığını temsil ettiği düşünülen figürinlerde bir başka grotesk grubunu oluşturur.¹⁰¹ (Env. 2330) nolu groteskte, başın üst kısmı aşırı büyük, *hidrosefal* bir erkek başı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim kafatasının arka tarafı uzun, normalden aşırı büyük ve patolojik deformasyon oldukça bariz bir şekilde yansıtılmıştır.¹⁰² (Env. 2329) nolu figürin patolojik bir deformasyona uğramış erkek başıdır. Kafatası bu kez küçük ve dar, arkaya doğru uzamış durumdadır. Yüz hatları patolojik grotesklere güzel bir örnektir. *Mikrosefal* vakayı anımsatmaktadır.¹⁰³ (şekil. 9)

Şekil. 9. Env. 2329 (Hasselin Rous, Işık ve Kongaz 2015)

Batı Anadolu iskelet analizlerinde ve arkeolojik grotesklerde *omurlar* üzerinde yoğunlaşan patolojik durumların bir kısmı sonradan fiziksel etkenlerle ortaya çıkan rahatsızlıklar olabildiği gibi bir kısmı etnik kökenli olarak konjenital olarak ta ortaya çıkabilmektedir. Bireylerin sağlık durumlarının kötüye gitmesinde çok sayıda faktör bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik yaşam, çevre, beslenme gibi etkenlerde meydana gelen değişimler bireylerin sağlık koşullarını olumlu ya da olumsuz yöne doğru değiştirmektedir. Antik Çağ besin ve yiyecek elde etme koşullarının zorlaşması yaşam kalitesinin düşmesine, aksi durum ise sağlık koşullarında iyileşmelere evrilebilmektedir. Genetik kökenli rahatsızlıklar ise yaşam koşullarına paralel ortaya çıkabilirken, doğal çevrede su ve gıdalardaki mineraller, sosyal ve siyasi şartlarla da ilişkili olabilmektedir. Bu bağlamda Anadolu'nun batı bölgelerinde *omurgalarda* yoğunlaşan rahatsızlıkların, bölgenin dinamik sosyal ve siyasi yapısıyla uyumlu bir şekilde iskelet rahatsızlıklarının çeşitliliğini, görülme sıklığını ve vücutta etkilemiş olduğu bölgeyi değiştirdiği söylenebilir.

¹⁰¹ K. Laios ve diğ., a.g.m., s. 571; E. Sayın, a.g.m., s. 33-35.

¹⁰² I. Hasselin Rous ve diğ., a.g.m., s. 102-103.

¹⁰³ I. Hasselin Rous ve diğ., a.g.m., s. 103-104.

Sonuç

İskelet kalıntılarının paleopatolojik inceleme sonuçları, Antik Çağ toplum ve bireyin sağlığı, beslenme düzeyleri, yaşam ve geçim biçimleri, insan-çevre ilişkisinin anlaşılmasında ve bu faktörlerin insan vücudunda etkiler bırakıp bırakmadığının ortaya konulmasında önemli verilerden birini oluşturmaktadır. Daha önce yapılan birçok araştırmada iskelet sağlığının etiolojinde yaş, cinsiyet, genetik yapı, beslenme, endokrinal bozukluklar, mekanik faktörler gibi etkenlerin önemli olduğu ortaya konulmuştur. Neolitik toplumlarda günlük yaşam koşulları, tarımsal faaliyetlerin etkisi ile yük kaldırma gibi sebeplerle diz ve omuzlarda dejeneratif iskelet rahatsızlıkları sık görülürken, Hellenistik ve Roma Çağı'nda yaşam süresindeki artış ve değişen yaşam şekli ile birlikte *osteoporoz* gibi hastalıkların arttığı görülmüştür. Ticaret, tarım, bayındırlık gibi faaliyetlerle Antik Çağ insanların ihtiyaçlarının giderilmesinde mekanik stresin vücutta etkilediği bölgenin değişmesi ve stresin bel bölgesinde yoğunlaşması gibi nedenlerin toplu etkileşimi sonucu rahatsızlıklar daha çok *omurlarda* artmıştır. Batı Anadolu toplumu İzmir Şaşal, Datça, Klozomenai, Börükçü, vd. kentleri iskelet incelemelerinde, *omurlarda* görülen lezyonlara çoğunlukla rastlanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu çıkarımı destekler mahiyette Batı Anadolu'da başta Smyrna koleksiyonları olmak üzere birçok müzede yer alan *patolojik grotesklerin* buluntu yeri ve kullanım amacı bakımından Tıp eğitim veren okulların yakınlarında ele geçirilmiş oldukları ve vücut anomaliliklerinde en çok omurga rahatsızlıklarının işlenmiş olduğu görülmüştür. Ayrıca MÖ 4000'li yıllardan itibaren Akdeniz ticareti ile Anadolu'nun batı bölgelerinin, farklı etnik kültürden insanların gelip geçtiği kilit bir coğrafya olması, nüfus dinamikleri ve diğer demografik süreçler hastalıkların toplumlararası geçiş sürecini etkilemiş olmalıdır. Bu kolektif yapı konjenital bazı rahatsızlıkların sebebi olabilirken, dejeneratif oluşan iskelet sistemi rahatsızlıkları Antik Çağ zorlu iklim ve çevre koşullarından kaynaklı oluşabilmektedir. Bu hususta Batı Anadolu Bölgesi'nin *kifoz*, *cücelik*, *kamburluk*, *akromegali* gibi konjenital ya da sonradan edinilmiş iskelet rahatsızlıklarına yakalanma oranı diğer bölgelerden ayırt edici çoğunlukta görülmektedir. Tıp tarihinin aydınlatılması noktasında arkeolojik bulguların önemi ve Paleopatoloji çalışmalarında son yıllardaki artış ve Batı Anadolu Bölgesi'nin Anadolu'nun diğer bölgelerine kıyasla bu tür çalışmalara ağırlık vermiş olması iskelet hastalıkları konusunda çıkarımlar yapabilmemize olanak tanımıştır. Yapılacak arkeolojik, paleopatolojik, ve antropolojik incelemeler Anadolu'nun birey-toplum sağlığı ve özellikle iskelet hastalıkları konusunda daha güvenli ve doğru saptamalar yapılabilmesini sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Cels.** Aulus Cornelius Celsus, *De Medicina*.
(Çev. W. G. Spencer), Cambridge, 1971.
- Gal.** Galenos. *Methodus Medendi*.
(Çev. Sir William Henry Allchin), London. 1908.
- Hippokr.** Hippokrates, *De Articulis*.
Ed. Charles Darwin Adams, New York, 1868.
Hippocrates, *Collected Works I*.
Ed. W. H. S. Jones, Harvard University Press, Cambridge,
1868
Hippokrates, *Aforizmalar*.
(Çev. E. Çoraklı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul, 2020.
- Plut.** Plutarch, *Numa*.
Trans. Bernadotte Perrin, Cambridge Harvard University
Press, London.
- Strab.** Strabon. *Geographika XII-XIII-XIV*,
(Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,
2009.
- Thuk.** Thukydides, *Peloponnesos*.
(Çev. F. Akderin), Belge Yayınları, İstanbul, 2019.

AKTULUM, K., “Sanatsal Bir Biçim Olarak Grotesk Nedir?”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, C.2, S.1, 2020, s. 1-35.

ARIHAN, S. K., “Eski Çağ Sanatında Cücelik”, *Lokman Hekim Journal*, C.1, S. 3, 2011, s. 35-43.

ATALAY, E., “Efes (Selçuk) Müzesinde Bulunan Karikatür Terracottalar”, *Arkeoloji Dergisi*, Özel Sayı I, 1991, s. 5-20.

AYDIN, H., ve YILMAZ, S., “İskelet Displazilerine Yaklaşım ve Tanımları”, *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, C. 44, S. 4, 2013, s. 227-232.

BALDIRAN, A., “Stratonikeia Hellenistik Dönem Terracottaları”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 8, 1992, s. 207-220.

BAUMBACH, J. D., *The Significance of Votive Offering in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia and Western Greece*, Vol. 1249, Archaeopress, Oxford, England 2004.

BREASTED, J. H., *The Edwin Smith Surgical Papyrus*, Vol. 1, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, ABD 1930.

BULUT, H., “Pedasa Athena Kutsal Alanı: Fenike Kökenli Kemik Oymalar ve Yakın Doğu Bağlantıları Üzerine Bazı Görüşler”, *PHASELIS, Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies*, Vol. 5, 2019, s. 101-124.

BÜYÜKKARAKAYA, A. M., ERDAL, Y. S. ve ÖZBEK, M., “Tepecik/Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açından Değerlendirilmesi”, *XXIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 119-138.

CAHEN-DELHAYE, A., “Besques, Catalogue Raisonné Des Figürines et Reliefs en Terre Cuite Grecs, Étrusques et Romains. III: Epoques Hellénistique et Romaine, Grèce et Asia Mineure”, *Revue Belge De Philologie Et D’Histoire*, tome 52, fasc. 3, 1974, s. 781-782.

CARLISLE, H. J. ve KENNEDY, M. B., “Spine Architecture and Synaptic Plasticity”, *Trend in Neurosciences*, C. 28, S. 4, 2005, s. 18185.

CREIGHTON, M., *Roma Tarihi*, (Çev. C. G. İspir), Dorlion Yayınları, Ankara 2021.

DALDAL, İ., ODLUYURT, M., ve ŞENKÖYLÜ, A., “Pott hastalığı ve Vertebra Enfeksiyonları”, *Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği Dergisi*, C.19, 2020, s. 830-835.

DEMİR YONT, M., “Kemik ve Eklem Tüberkülozunun Patolojik Anatomisi”, *Acta Orthop. Traum. Turc.* 20, 1986, s. 177-184.

DURUKAN, A., “Antik Çağ Heykeltraşlığında Heykel Tiplerinin Oluşumu”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 2021, s. 11-33.

DUYAR, İ., ATAMTÜRK, D., ve CAN, A. R., “Epiphaneia (Erzin) İskeletlerinin Antropolojik Değerlendirmesi”, *XXXIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 391-398.

ERDAL, Ö. D., “Eklem Hastalıkları ve Yaşam Biçimi Arasındaki İlişkiler: Anadolu Neolitik Toplumlarından Örnekler”, *EFD/JFL Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24/2, 2007, s. 77-93.

ERDAL, Ö. D., EROĞLU, S., YILMAZ, S. E., ve BÜYÜKKARAKAYA, A., “Şaşal/İzmir İskelet Topluluğunun Paleopatolojik ve Demografik Analizi”, *XVIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 1-14.

ERSOY, A., “Smyrna”, *International Earth Science Colloquium on the Aegean Region, IESCA-2012*, İzmir, 1-5 October 2012.

ERTÜRER, R. E., TEZER, M., ÖZÇELİK, B., ve ÖZTAŞ, S., “Pott Hastalığı”, *Hetbeliada Tıp Bülteni*, C. 9, S. 1, 2011, s. 37-43.

EYİGÖR, C., PİRİM, A., ÇAĞIRAN, E., ve UYAR, M., “Spinal tüberkülozda (Pott Hastalığı) multimodal analjezi”, *Ege Tıp Dergisi*, C. 50, S. 2, 2011, s. 145-147.

GENÇ, E., “Tilbaşar Erken Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *OLBA XXIX*, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, s. 47-76.

GEISTER, K. A., VE CAMPER, S. A., “Advances in skeletal Dysplasia Genetics”, *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, C. 16, 2015, s. 199-227.

GÖZLÜK, P., YİĞİT, A., ve ERKMAN, A. C., “Van Kalesi ve Eski Van Şehri insanlarındaki Sağlık Sorunları”, *XIX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 26-31 Mayıs 2003, s. 51-62.

GÖZLÜK, P., DURGUNLU, Ö., ÖZDEMİR, S., TAŞLIALAN, M., ve SEVİM, A., “Smyrna Agorası İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi”, *XXI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T C Kültür Bakanlığı Yayınları, Antalya 2005, s. 125-140.

GÜLEÇ, E., SEVİM, A., ÖZER, İ., ve SAĞIR, M., “Klazomenai’de Yaşamış İnsanların Sağlık Sorunları”, *XIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 133-160.

GÜLEÇ, E., SAĞIR, M., ÖZER, İ., ve SATAR, Z., “2003 Yılı Börükçü Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi”, *XX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Konya 2004, s. 167-172.

GÜLEÇ, E., ÖZER, İ., SAĞIR, M., ve SATAR, M., “Lagina Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi”, *XXI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Antalya 2005, s. 21-28.

GÜRBÜZER, E. D., “Pişmiş Toprak Figürinler ve Anıtsal Heykeller: Bağımsız mı Takipçi mi?”, *CEDRUS VII*, 2019, s. 299-331.

HALTER, U., ve KRÖDEL, A., “Praying fort he hunchback man. On the cultural history of scoliosis and kyphosis”, *Z Orthop Ihre Grenzgeb*, C. 135, S. 6, 1997, s. 557-560.

HASSELİN ROUS, I., ÇALDIRAN IŞIK, M. E., ve KONGAZ, G., *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan- Roma Dönemi Pişmiş Toprak Smyrna Figürinleri Kataloğu, Varia Anatolica XXIX/I*, Institut Français D’etudes Anatoliennes, İstanbul 2015.

HEARY, R. F., ve MADHAVAN, K., “The history of spinal deformity”, *Neurosurgery*, C. 63, S. 3, 2008, s. 5-15.

IKEGAWA, S., “Genetic analysis of skeletal dysplasia: recent advances and perspectives in the post-genome-sequence era”, *Journal of Human Genetics*, C. 51, 2006, s. 581-586.

JANİCKİ, J. A., ve GERMAN, B., "Scoliosis: Review f Diagnosis and Treatment" *Paediatrics & child health* C.12, S. 9, 2007, s. 771-776.

KARADEMİR, M., KARAVELİOĞLU, E., BOYACI, M. G., ve ESER, O., “Omurgada Sagittal Dengenin Önemi ve Spinopelvik Parametreler”, *The Journal of Turkish Spinal Surgery*, C. 25, S. 2, 2014, s. 139-148.

KAROGLOU, K., “The Collection of Greek Terracotta Figurines at The Metropolitan Museum of Art”, *IES carnets de l’ACoSt Association for Coroplastic Studies*, C. 14, 2016, s. 1-9.

KIPER, P. Ö. Ş., ve ALANAY, Y., “İskelet Displazilerinde Genel Değerlendirme”, *Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği Dergisi*, C. 15, 2016, s. 247-278.

LAIOS, K., ZOULOU, M., MARKATOS, K., KARAMANOU, M., ve ANDROUTSOS, G., “The Depiction of Acromegaly in Ancient Greek and Hellenistic Art”, *HORMONES*, C. 15, S. 4, 2016, s. 570-571.

MENCHESTER, K., “Tuberculosis and Leprosy in Antiquity: an Interpretation”, *Medical History*, C. 28, 1984, s. 162-173.

MİTCHELL, A., “Disparate Bodies in Ancient Artefacts the Function of Caricature and Pathological Grotesques among Roman Terracotta Figurines”, C. Laes, C. F. Goodey & M. Lynn Rose (Ed.), *Disabilities in Roman Antiquity Disparate Bodies A Capite ad Calcem*, Brill, Leiden Boston, 2013, s. 275-299.

MOMMSEN, T., *Roma Tarihi Krallık Dönemi*, (Çev. M.A. Erbak), Say Yayınları, 1, İstanbul 2021.

OZONER, B., ÇETİNKAYA, M., ve DHOKİA, R., “Scheuermann’s Kyphosis”, *Selcuk Medical Journal*, C. 35, S. 2, 2019, s. 141-148.

ÖZER, B. K., GÜLTEKİN, T., ÖZER, İ., SAĞIR, M., ve GÜLEÇ, E., “Longevity in Ancient Anatolian and Turkish Populations from Neolithic to Present”, E. B. Bodzsar and C. Susanne (Ed.), *Ageing Related Problems in Past and Present Populations*, Biennial Books of EAA, C. 5, 2008, s. 45-58.

ÖZCAN, E., ESMAEİLZADEH, S., ve BÖLÜKBAŞ, N., “Bilgisayar Kullananlarda Mesleki Kas İskelet Hastalıklarından Korunma ve Ergonomi”, *Nobel Medicus*, C.3, S. 1, 2007, s. 12-17.

REGNAULT, F., “Les Terres Cuites Grecques de Smyrne”, *Bulletins et Mémoires de la Société d’Anthropologie de Paris*, 1/1, 1900, s. 467-477.

SAĞIR, M., ÖZER, İ., SATAR, Z., ve GÜLEÇ, E. S., “Stratonikeia İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi”, *XXVIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Çorum 2012, s. 59-68.

SAĞIR, M., ve SAĞIR, S., “Eski Anadolu İnsanlarının Sağlık Sorunları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 53, 2013, s. 9-26.

SAYIN, E., “Antik Çağ’ın Grotesk Figürinleri”, *Akademik Sanat: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, C. 29, 2019, s. 29-48.

SEVİM, A., “Datça/Burgaz İskeletlerinin Paleoantropolojik Değerlendirilmesi”, *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 29 Mayıs-2 Haziran 1995, s. 1-17.

SEVİM, A., PEHLEVAN, C., AÇIKKOL, A., YILMAZ, H., ve GÜLEÇ, E., “Karagündüz Erken Demir Çağı İskeletleri”, *XVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 28 Mayıs-01 Haziran 2002, s. 37-40.

SOLAK, A. Ş., ve BENLİ, İ.T., “Sagittal Plan Deformiteleri Tarihçesi”, O. Üzümcügil (Ed.), *Omurganın Sagittal Plan Deformiteleri*, Türk Omurga Derneği Yayınları-7, 2016, s. 1-20.

STEVENSON, W. E., *The Pathological Grotesque Representation in Greek and Roman Art*, University of Pennsylvania, ABD 1975.

SURUL, Ö., ERKMAN, A. C., TÜRKÜZÜN, M., ALKAN, Y., SAĞIR, S., ve ŞİMŞEK, Ö., “Çiledir Höyük ve Tokul Köyü Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açardan Değerlendirilmesi”, *XXVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Malatya 2011, s. 179-190.

ŞAHİN, S., ÖZBULUT, Z., ÖZER, İ., SAĞIR, M., ve GÜLEÇ, E., “Pınarkent Roma Dönemi İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2015, s. 57-70.

ŞAHİN, D., ve ŞAHİN, M., “Roma Mizah Anlayışının Roma Dönemi Mozaiklerine Yansıması”, *Journal of Mosaic Research*, 2, Bursa 2018, s. 225-238.

ŞAKAR, G., “Smyrna Antik Kenti’nde Bulunan Pişmiş Toprak Figürinler: Yeni Buluntular”, Akın Ersoy (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri*, Gözde Şakar, Ege Yayınları, İstanbul 2015.

ŞARBAK, A., ÇIRAK, A., ve ÇIRAK, M. T., “Kerti (Derbe) Höyük 2013 Kazılarında Elde Edilen İnsan İskelet Kalıntılarının Paleoantropolojik Analizi”, *XXX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Gaziantep 2014, s. 129-146.

UZ-TUNÇAY, S., ve YELDAN, İ., “Kas İskelet Sistemi Rahatsızlıklarıyla Fiziksel Aktivite İlişkili midir?”, *AGRI*, C. 25, S. 4, 2013, s. 147-155.

UZUNASLAN, A., “Antik Roma’da Gladyatör Oyunları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi FenEdebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, 2005, s. 15-58.

WALDRON, T., *Palaeopathology*, Cambridge University Press, New York 2009.

WALLNÖFER, H., *Eski Meksika Tıbbının Gizemleri, Azteklerin Unutulmuş Tedavi Yöntemleri*, Okyanus Yayınları, İstanbul 1998.

VASİLİADİS, E. S., GRİVAS, T. B., ve KASPIRİS, A., “Historical Overview of Spinal Deformities in Ancient Greece”, *Scoliosis C*. 4, S. 1, 2009, s. 1-13.

YAMAN, O., ve DALBAYRAK, S., “Kifoz: Tanı, Gruplama ve Tedavi Yöntemleri”, *Türk Nöroşirürji Dergisi*, C. 23, S. 2, 2013, s. 61-73.